

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОГОВОРОМ ІНЖИНІРИНГУ RESPONSIBILITY OF ENGINEERING CONTRACT

Насурлаєва К.Е.,
аспірант відділу проблем цивільного,
трудового і підприємницького права
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

У статті досліджуються особливості цивільно-правової відповідальності за договором інжинірингу, проаналізовано теоретичні конструкції відповідальності. При цьому надається детальний аналіз поглядів інших дослідників, а також висловлюються власні пропозиції щодо правильного застосування відповідальності за договором інжинірингу. Проаналізовано суб'єктів, об'єкт та зміст цивільно-правової відповідальності. Для посилення гарантій замовника (зокрема інжинірингу) запропоновано застосувати імператив, за якого виключення із тексту договору умов про відповідальність сторін буде призводити до визнання договору недійсним. Чітко визначено відмінність між поняттями «шкода» та «збитки».

Ключові слова: відповідальність, цивільно-правова відповідальність, договір інжинірингу, інжиніринг, гарантії, шкода, збитки.

В статье исследуются особенности гражданско-правовой ответственности договора инжиниринга, проанализированы теоретические конструкции ответственности. При этом предоставляется подробный анализ взглядов других исследователей, а также высказываются собственные предложения относительно правильного применения ответственности по договору инжиниринга. Проанализированы субъекты, объект и содержание гражданско-правовой ответственности. Для усиления гарантий заказчика (в частности заказчика инжиниринга) предложено применить императив, при котором исключение из текста договора условий об ответственности сторон будет приводить к признанию договора недействительным. Четко определено различие между понятиями «вред» и «ущерб».

Ключевые слова: ответственность, гражданско-правовая ответственность, договор инжиниринга, инжиниринг, гарантии, убытки.

This article explores the features of the civil liability of the engineering contract, analyzes the theoretical design of responsibility. This provides a detailed analysis of the views of other researchers, as well as their own proposals for the correct application of responsibility under the engineering contract. Subjects, object and content of civil liability are analyzed. In order to strengthen the customer's guarantees (in particular, the engineering reserve), it was suggested to apply the imperative, in which excluding the terms of responsibility of the parties from the text of the contract will lead to the recognition of the contract as invalid. A distinction has been made between the concepts of «harm» and «damage».

Key words: responsibility, civil liability, engineering contract, engineering, guarantees, losses.

Для того, щоб встановити особливість цивільно-правової відповідальності за договором інжинірингу, слід насамперед визначитися у теоретичних конструкціях цивільно-правової відповідальності і обрати найбільш прагматичну.

Відповідальність є важливим елементом правовідносин. Як зазначає професор Р. Б. Шишка, термін «відповідальність у ЦК України застосовано як полісемічний: як соціально-правовий підхід в оцінці рівня самостійності особи у цивільних правовідносинах (ч. 2 ст. 31, ст. 33 ЦК України), як критерій щодо виконання зобов'язань юридичної особи та розподілу їх між самою особою та її засновками (ст. 96 ЦК України), як межа зобов'язань юридичних осіб та їх засновників (ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 140 ЦК України), як відповідальність у власному сенсі – застосування судом до правопорушника передбачених та наперед відомих негативних наслідків майнового чи особистого характеру, які можуть бути реалізовані під примусом держави в інтересах потерпілого.

Підтримуючи думку Р. Б. Шишки, вважаємо, що цивільна відповідальність – результат збою регулятивного впливу норм цивільного права чи механізму цивільно-правового регулювання, яке задля досягнення мети захисту порушених прав здійснюється на підставі позову потерпілого чи зацікавленої в тому особи чи управленого державного органу, набуває уже не приватноправового, а публічно-правового спрямування. Відповідно йдеться про те, щоб ми у ЦК України встановили поняття цивільної відповідальності та визначили її механізм: а) як відповідальності взагалі, яка покладається на порушника лише судом від імені держави для захисту потерпілої особи в межах юридичної процедури (цивільного процесу); б) як цивільно-правової відповідальності, яка стосується лише зобов'язального права. Відповідно, в межах такого підходу за принципом деталізації правового регулювання видається можливим сформулювати загальне поняття цивіль-

ної відповідальності як застосування на підставі рішення суду до порушника цивільних зобов'язань за позовом потерпілого чи управнених на це осіб або органів влади, передбачених законом чи встановлених правомочним санкцій [1, с. 512].

Переважає більшість цивілістів як елементи будь-якого цивільного правовідношення виокремлює суб'єкти, об'єкт та зміст правовідношення.

Стосовно суб'єктного складу відносин цивільно-правової відповідальності в юридичній літературі було висловлено дві основні точки зору. Прибічники першої з них наполягають на тому, що суб'єктами є держава, потерпілий, правопорушник [2, с. 55]. Інші вчені стверджують, що суб'єктами досліджуваних правовідносин є тільки потерпілий і правопорушник [3, с. 74].

На погляд професора І. С. Кандафарової, для вірного визначення не лише суб'єктного складу, але й інших елементів правовідношення цивільно-правової відповідальності необхідно спочатку чітко визначити правову природу цих відносин. Вважаємо, що висновки, зроблені нею у процесі написання докторської дисертації, є досить обґрунтованими. Автор зазначає, що, якщо правовідношення цивільно-правової відповідальності є охоронним зобов'язанням, то його суб'єктами є потерпілий і правопорушник. При цьому суб'єктом відповідальності є лише правопорушник, тому що саме на нього покладається обов'язок зазнати невігідні майнові наслідки правопорушення [4, с. 309].

Стосовно об'єкта правовідношення цивільно-правової відповідальності в юридичній літературі не лише не існує єдності думок, більш того, таких думок було висловлено дуже мало. Так професор В. П. Грибанов, піддаючи критиці позиції тих, хто вважає, що об'єкт – це те, з приводу чого виникає правовідношення, і те, на що правовідношення направлено, зауважує, що об'єктом правовідношення необхідно розуміти привід, причину, мотив [5, с. 99].

На наш погляд, більш функціонально досконалим є визначення об'єкта, надане Р. Б. Шишкою, який вважає, що об'єкти цивільних правовідносин – «це все те, з приводу чого виникають цивільні права та юридичні обов'язки» [6, с. 126].

Змістом будь-яких правовідносин є суб'єктивні права та обов'язки учасників цих відносин. У сучасному цивільному праві суб'єктивне право, як правило, визначається з точки зору становища управомоченої сторони як забезпечена законом міра поведінки управомоченої особи. Можливостями, що надають суб'єкту суб'єктивне право називають: 1) можливість власної поведінки; 2) можливість вимагати певної поведінки інших осіб; 3) можливість у разі порушення права звернутися за захистом до компетентних органів.

Хоча окремі сучасні цивілісти дещо по-іншому визначають зміст суб'єктивного цивільного права. Так, наприклад, на погляд Р. Б. Шишки, зазначений зміст складають наступні елементи: 1) можливість моделювати свою поведінку як у межах диспозиції норми права, так і поза нею, якщо це не суперечить закону, самостійно формулювати волю; 2) право визначати міри можливої поведінки, тобто діяти самостійно для задоволення свого правомірного інтересу; 3) право визначати засоби забезпечення свого суб'єктивного права як відповідними діями інших осіб, так і державою в особі її компетентних органів; 4) гарантована кореспондованість зобов'язаннями інших осіб; 5) можливість застосування державного примусу у разі відмови зобов'язаних осіб від виконання покладеного на них обов'язку; 6) можливість самостійно визначати доцільність звернення за допомогою до суду чи застосувати інший порядок захисту своїх суб'єктивних прав [6, с. 149].

З приводу природи цивільно-правової відповідальності досі ведуться дискусії. За загальним правилом, юридична відповідальність розглядається як вид соціальної відповідальності (явище, що існує при нормальному функціонуванні правовідносин і не пов'язане з порушенням чийось прав чи обов'язок діяти правомірно та відповідально). Інший – ретроспективний підхід – є традиційним і виходить з того, що юридична відповідальність – наслідок правопорушення, що проявляється у покаранні за допущене у минулому правопорушення.

Цивільно-правова відповідальність – атрибут юрисдикційної, а саме судової форми захисту. Прибічником такої думки останнім часом є Р. Б. Шишка, який встановив, що цивільно-правова договірна відповідальність є переростанням акцесорного зобов'язання, яке виникло внаслідок порушення зобов'язань за договором у примус, що визначається судом і реалізується виконавчою службою України [7, с. 458].

Цивільно-правова відповідальність проявляється у виникненні певного майнового обов'язку деліктного зобов'язання чи акцесорного зобов'язання (при порушенні договору) правопорушника чи особи, що відповідає за його дії перед потерпілим. Звідси цивільно-правова відповідальність – засіб правового впливу на особу, яка вчинила цивільне правопорушення. Це покладання на правопорушника передбачених правовою нормою несприятливих наслідків. Звідси цивільно-правова відповідальність завжди є засобом впливу на правопорушника [8, с. 413]. Не дарма більшість правників вважають, що вона, з одного боку, проявляється у негативних наслідках та додатковому обтяженні порушника, а, з іншого, – у еквівалентному відшкодуванні завданих потерпілому збитків чи шкоди.

Особливе місце в системі порушень договірних зобов'язань посідає відповідальність професіоналів, зокрема інженерів, за результати та наслідки своєї діяльності. З огляду на зазначене, варто звернути увагу на роботу С. В. Хімченко, яка до основних ознак цивільно-правової відповідальності нотаріуса віднесла те, що вона: а) може

наставати за порушення майнових і особистих немайнових прав інших осіб; б) передбачає стягнення із нотаріуса грошової суми за вчинення дій, що порушують законодавство та спричинили збитки; в) настає незалежно від інших видів відповідальності нотаріуса; г) виникає за наявності вини нотаріуса [9, с. 4].

Звертаючи увагу на те, що договір інжинірингу є непоіменованим, то відповідальність сторін за неналежне виконання зобов'язань, пов'язаних із даним правочином, визначатиметься положеннями глав 51 та 61 ЦК України.

Стосовно договірної відповідальності є певні особливості, які є наслідком порушення принципу *pacta sunt servanda* і визначені в чинному законодавстві. Тут слід зважати, що порушення призводить до виникнення акцесорного зобов'язання, а невиконання останнього уже є підставою притягнення до відповідальності.

У цивілістичній літературі цивільно-правовій відповідальності за договором про виконання робіт присвячено чимало робіт. Так, доктор юридичних наук, професор О. Е. Лейст вважав, що правова відповідальність є реалізацією передбачених у нормах права санкцій за правопорушення з використанням державного примусу [10, с. 15]. Інші дослідники (І. С. Самощенко і М. Х. Фарукшин [11, с. 6], В. О. Тархов [12, с. 8]), вважали її регульованим правом і обов'язком звітувати за свої дії та свідоме ставлення до своїх обов'язків, а В. С. Слесарев – позбавленням особи за її винну протиправну поведінку прав, що не компенсуються [13, с. 25]. Спільним у цих позиціях є те, що відповідальність пов'язана з порушенням і застосуванням відповідної йому санкції.

Найбільшого поширення набуло сформоване в радянській доктрині деліктів її визначення як застосування до правопорушника несприятливих економічних наслідків за ініціативою інших суб'єктів права, передбачених законом і договором, невідворотність настання яких забезпечується державним примусом. Такий підхід відстоювали професори В. П. Грибанов [5, с. 40], М. С. Малєїн [14, с. 19], О. С. Юффе [15, с. 95]. За С. М. Братусем, якщо сам факт державного примусу до належного виконання обов'язку кредитора є конститутивною ознакою також і цивільно-правової відповідальності [7, с. 43], то цивільно-правова відповідальність настає не лише у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, але й у інших випадках, зокрема недосягнення результату, який передбачався договором.

Оскільки основний зміст досліджуваного договору підпорядковано правилам про підряд, то і механізм цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань сторонами такого договору є основним для встановлення специфіки його прояву при порушенні договору інжинірингу. Відповідальність за досліджуваним договором базується на нормах ЦК України, зокрема положеннях про підряд, та Закону України «Про захист прав споживачів» [16].

У цивільному праві України є загальні підходи до притягнення до відповідальності порушників договірних зобов'язань. Мова йде про ст. 611 ЦК України та положення глави 61 ЦК України. Такі правила можуть деталізуватися безпосередньо у договорі інжинірингу. Тут виникає проблема, пов'язана з тим, що проект договору складає виконавець і він намагається не включати санкції у його зміст і обмежитися лише загальними положеннями про обов'язковість виконання сторонами взятих на себе зобов'язань. Для посилення гарантії замовника вважаємо за доцільне застосування імперативу, за якого виключення із тексту договору умов про відповідальність сторін буде призводити до визнання договору недійсним. На наше переконання, це посилить гарантії для замовників, особливо споживачів.

Для належного виконання сторонами умов договору інжинірингу він повинен мати гарантії виконання

зобов'язань сторонам для забезпечення можливості захисту своїх суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів. В. П. Грибанов визначав такі заходи юридичними засобами правоохоронного характеру, які застосовуються управненою стороною до порушника цивільних прав і безпосередньо самою управомоченою особою без звернення за захистом до компетентних державних органів [17, с. 126].

ЦК України пов'язує виникнення цивільно-правової відповідальності із наявністю шкоди. Така умова виникає не лише зі змісту та назви окремих статей ЦК України (ст. 1166 тощо), а й назви глави 82 – «Відшкодування шкоди», що вказує на зміст деліктного зобов'язання. Ця ідея була запозичена з римського приватного права, де шкода розглядалась як сам делікт: з її наявністю пов'язувався інститут зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди.

Законодавець у чинному ЦК України не розкриває поняття шкоди, наслідуючи цим позицію радянських цивільних кодифікацій. Науковці та практики для визначення сутності шкоди звертаються до надбань цивільно-правової доктрини: шкодою є будь-яке знецінення блага, що належало конкретній особі [18, с. 354]; шкодою є будь-яке знецінення блага, що охороняється правом [19, с. 8]; шкодою є знищення чи знецінення особистого чи майнового блага, що охороняється правом [20, с. 276].

Можна чітко прослідкувати відмінність між поняттями «шкода» та «збитки». Насамперед, шкода включає до свого складу майнову і моральну шкоду. Про збитки мова йде

лише у випадку порушення майнової сфери потерпілої особи. Тобто поняття «шкода» використовується у законодавстві у випадку завдання матеріальних та нематеріальних втрат. При цьому збитками є не лише реальні збитки (пошкодження речі, втрата предмету), а й упущена вигода.

Відповідальність у формі стягнення збитків є універсальною. Її універсальність полягає насамперед у тому, що збитки, як правило, не становлять економічну санкцію заздальгідь визначеного розміру. Разом з тим, для відшкодування збитків не вимагається наявність між сторонами якої-небудь домовленості щодо цього питання. Таке стягнення реалізується на загальних засадах. Головне для його застосування – це те, щоб скоєне правопорушення спричинило виникнення у суб'єкта господарювання збитків. Проте складність процедури стягнення збитків полягає ще й у тому, що, на відміну від штрафних санкцій, замовнику треба довести, що саме протиправні дії (невиконання або неналежне виконання) другої сторони стали причиною збитків. Тобто має місце наявність вини, а доказування якої стає обов'язком потерпілої сторони.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зазначити, що договір інжинірингу є непоіменованим, тому відповідальність сторін за неналежне виконання зобов'язань, пов'язаних із даним правомочим, буде регламентуватися загальними положеннями глав 51 та 61 ЦК України. Для застосування відповідальності за договором інжинірингу зазвичай застосовують такі види санкцій, як сплата неустойки чи відшкодування завданої шкоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шишка Р. Б. Цивільна відповідальність та цивільно-правова відповідальність / Р. Б. Шишка // Право та управління. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2011_1/pdf/11crbcprv.pdf.
2. Шевченко Я. Н. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / Я. Н. Шевченко, А. А. Собчак, В. В. Луць, Д. В. Боброва, М. И. Штефан. – К. : Наукова думка, 1998. – 687 с.
3. Бутнев В. В. Реализация юридической ответственности в гражданском процессе : Учебное пособие / В. В. Бутнев. – Ярославль : Ярослав. Гос. ун-т, 1985. – 122 с.
4. Кантафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : Дис. ... д-ра юрид. наук за спец. 12.00.03 / І. С. Кантафарова. – К., 2007. – 610 с.
5. Грибанов В. П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей / В. П. Грибанов. – М. : Юрид. лит., 1973. – 206 с.
6. Шишка Р. Б. Цивільні правовідносини. Цивільне право України : Курс лекцій : У 6-ти томах. Т. 1. Книга 1 / Р. Б. Шишка, В. А. Кройтор, Я. О. Чапичадзе, М. О. Самойлов ; За ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. – Х. : Еспада, 2004. – 462 с.
7. Шишка Р. Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання / Р. Б. Шишка // Сучасні проблеми приватного права : збірник наукових праць, присвячених 80-ій річниці з Дня народження Ярослави Миколаївни Шевченко / відп. ред. Н. С. Кузнецова, Р. О. Стефанчук. – К. : ВГО «Асоціація цивілістів України» ; Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2012. – 460 с.
8. Гражданское право Украины : Учебник для вузов системы МВД Украины] : В 2-х частях. Часть I / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др. ; Под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойленко. – Х. : Изд-во Ун-т внутр. дел, «Основа», 1996. – 440 с.
9. Хімченко С. В. Відповідальність нотаріуса у цивільному праві України : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / С. В. Хімченко. – К., 2013. – 19 с.
10. Лейст О. Э. Санкции в советском праве / О. Э. Лейст. – М. : Госюриздат, 1962. – 238 с.
11. Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. – М. : Юрид. лит., 1971. – 132 с.
12. Тархов В. А. Ответственность по советскому праву / В. А. Тархов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1973. – 456 с.
13. Слесарев В. Л. Экономические санкции в советском гражданском праве / Л. В. Слесарев. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 179 с.
14. Малеин Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н. С. Малеин. – М. : Наука, 1968. – 206 с.
15. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
16. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 1. – Ст. 1.
17. Гражданское право Украины. Учебное пособие. – Ч. II / Под ред. Слипченко С. А., Кройтор В. А. – Х. : Эспада, 2000. – 395 с.
18. Советское гражданское право : учебник : в 2 томах / Т. И. Илларионова, М. Я. Кирилова, О. А. Красавчиков и др. ; под. ред. Красавчикова О. А. – 3-е изд. испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1985. – Т. 2. – 456 с.
19. Червоный Ю. С. Обязательства из причинений вреда в советском гражданском праве : учебно-методическое пособие для студентов юридических факультетов / Ю. С. Червоный. – Одесса, 1961. – 51 с.
20. Вердников В. Г. Советское гражданское право / В. Г. Вердников. – М., 1987. – 396 с.